

Varga Attila*

AZ ANYANYELVI JOGOK SZABÁLYOZÁSA ROMÁNIÁBAN

I. Nyelvpolitika – nyelvi jogok. Fogalmi keret

A nyelv és politika a Kárpát-medencében élő népek kapcsolatát évszázadokra visszamenően, hányattatott sorsukban identitást kifejező és őrző, meghatározó fogalmak, melyek azonban nemcsak a Kelet-Közép-Európai államok létének sajátossága, hanem általában a modern európai nemzetállamok kialakulásának kísérő jelensége.

A „nyelvében él a nemzet” igazsága, a politikai program erejével hat, a politikai közösség önazonosságának kifejeződése, az elnyomás, a nyelvi beolvasztás elleni ellenállás jelszava.

Nyelvhasználat és kisebbségi politika szervesen kötődnek, kapcsolódnak egymáshoz. A politika célja sokszor az anyanyelv megőrzése és az anyanyelven keresztül a nemzeti identitás, kultúra, oktatás, az anyanyelvi tömegtájékoztatás megőrzése, kifejezése. Az anyanyelv érvényesítésének eszköze pedig, különösen egy konfliktusos környezetben éppenséggel a politika, a kisebbségi közösség politikája.

Régiókban egy viszonylag kis területen található a Kelet és Nyugat, érintkezési zónáiban a szláv, a germán, neolatin és finnugor nyelvet beszélő, egymással évszázadok óta nyílt vagy rejtett nyelvi, kulturális, politikai küzdelmet vívó népek interetnikus kapcsolatrendszer, amelyet általában külső, a régiótól teljesen idegen politikai szándékok mozgatnak.¹

A **nyelvpolitika** a nyelvhasználat és a politikagyakorlat összefüggéseivel, a bennük, illetve

rajtuk keresztül megtestesülő hatalomgyakorlás kihatásaival foglalkozik.

A nyelvhasználat, illetve egy adott nyelv domináns államnyelvként történő alkalmazása, jogi (általában alkotmányos), hatalmi szimbólum, a hatalomgyakorlás, az uralom vagy éppen a nyelvi elnyomás eszközeként is használták és használják. A történelem során a magyar nyelv, különböző nyelvpolitikai státussal rendelkező, amely az idők folyamán többször is változott. A nyelv státuszváltozásai, a különböző nyelvpolitikai modellekhez köthetők. A magyar nyelv esetében, ennek státuszváltozásai a nyelvpolitikai modellek öt csoportját különböztetjük meg:

1. A honfoglaló és államszervező magyarság által természetesen (törvényekkel nem szabályozottan) használt államnyelv, országos főnyelv, amelyet a régió egyes nyelvei saját szókincsük elemeivel gazdagítanak, majd ez a folyamat kölcsönössé válik, a régió között ellentét nem áll fenn.

2. A régióban használt nyelveket a hétköznapi kommunikáció szintjén szorítja le egy olyan idegen nyelv, amelyet a nemzetközi kommunikáció eszközként, illetve a kulturális vagy a politikai gyarmatosítás szándékával vezetnek be az államigazgatásban és az oktatásban, a magyar esetében, ilyen a latin majd a német.

3. A régió területén használt nyelvek, bár egyik sem hivatalos státusú, egyforma súlyúak. Közülük az egyik, amelyiknek a pozíciója és háttérbázisa a legerősebb, (a magyar), szembeszáll az öt háttérbe szorító idegen nyelvvel.

4. A történelmi helyzet változásainak és a nemzetivé válás folyamatának következtében a

* parlamenti képviselő, egyetemi adjunktus

1 NÁDOR ORSOLYA: *A magyar nyelv és a nyelvi jogok az anyanyelvi oktatás összefüggésében*. Régió, 1998/1. 49. p.

régióban használatos más nyelvek szembekerülnek az előzőleg kiemelkedett nyelvvel.

5. A francia eredetű *egy nyelv-egy nemzetállam* eszméje következtében alakul ki a többségi nyelv versus kisebbségi nyelv modellje a Kárpát-medencében, amely mind a magyar, mind a többi nyelv esetében lehetőséget eredményez a régió nyelvei a Monarchia felbomlása után Magyarország területén, mint kisebbségi nyelvek, saját államukban, mint többségi nyelvek léteznek, a magyar az országhatáron belül többségi, a határokon kívül kisebbségi státusba kerül.²

A **nyelvi jogok** az általános és egyetemes emberi jogok részét képezik, bár meglehetősen hiányos szabályozás keretében. Ugyanakkor alkalmazásukra, érvényesítésükre ugyanaz az egyetemes emberi jogokra is vonatkozó megállapítás érvényes, nevezetesen az átfogó nemzetközi jogi szabályozások ellenére sem jelent mindenhol megélt mindennapos valóságot.

A kinyilatkoztatott alapvető emberi jogok, közöttük a nyelvi jogok is hosszútávon, a megfelelő normatív szabályozás és alkalmazás hiányában szimbólumként, programként vagy éppen séggel utópiaként hathatnak.

Normaként történő megjelenésük a hatályos jogrendben, különösen, ha ez alkotmányos szinten történik, bár jelentős jogi értékkel bír, de alkalmazásának gyakorlata, akadálymentes érvényesítése további együttesen megvalósuló politikai, szociológiai, társadalomlélektani és nem utolsósorban gazdasági előfeltételektől függ.

Az alapvető emberi jogok keretében a nyelvi jogok sajátos helyet foglalnak el, amennyiben több generációba tartozó jogcsoportokba is illeszthetők.

Az emberi jogok kialakulása, fejlődése vonatkozásában immár hagyományossá és általánosan elfogadottá vált ezek három generációjáról beszélni. Az első generációs emberi jogok kategóriájába sorolhatók egyrészt az ember létének, személyiségének védelméhez köthető alapvető jogok, valamint az államhatalom túlsúlyát ellentételezni kívánó alapvető polgári és politikai jogok.

A második, generációba a humán teljesítmény-képességhez kapcsolódó gazdasági, szociális, oktatási, kulturális jogok sorolhatók.

Végül az emberi jogok harmadik nemzedékébe az úgynevezett szolidaritási jogok, mint amilyen a fejlődéséhez, a békéhez, az egészséges környezethez, közösségi identitás megőrzéséhez és fejlődésének, az emberiség közös örökségéből való részesedésnek a jogát értjük.³

A nyelvi jogok elismerése illetve fejlődése révén egyaránt helyet kell kapjon, mind a második generációs oktatási (anyanyelvi oktatás), kulturális (anyanyelvű kultúra) jogok, közösségi kisebbségi jogok, az emberiség nyelvi sokszínűségét biztosító jogok keretében.

II. A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása

Anyanyelvhasználat jogának alkotmányos szabályozására Romániában, elsősorban a nemzetközi jogi dokumentumok hatása, kényszerítő ereje nyomán került. Ilyen formán az anyanyelvhasználatra vonatkozó alkotmányos szabályozás részint az alapjogok keretében, másrészt a közigazgatásra és igazságszolgáltatásra vonatkozó fejezetekben, jelenik meg, és mint ilyen alkalmas eszköz lehet, mind az általános állampolgári jogegyenlőség, mind az esélyegyenlőség alkotmányos biztosítására, valamint a nemzeti kisebbségek nyelvi identitásának megőrzésére, kifejezésére és fejlesztésére.

Az 1991-es, majd 2003-ban módosított román Alkotmányban a nemzetállam⁴ kifejezéseként jelenik meg azon előírás, mely szerint: „Romániában a hivatalos nyelv a román nyelv”. Ez önmagában nem volna kifogásolható, ha az Alkotmány valamilyen közjogi státust hivatalos vagy részlegesen hivatalos státust biztosítana, bizonyos feltételek mellett a kisebbségi és regionális nyelveknek. Ezeknek nemhogy hivatalos jellegét nem ismeri el, de közéleti alkalmazását igencsak kordában tartja. Ilyen formán a román nyelv hivatalosságának kizárólagossága, ennek alkotmányos rögzítése, még akkor is, ha a

2 NÁDOR ORSOLYA: i.m. 50-51. p.

3 Bővebben: KARDOS GÁBOR: *Emberi Jogok egy új korszak határán*. Budapest, vagy: MAVI VIKTOR: *Szolidaritási jogok avagy az emberi jogok harmadik nemzedéke*. Állam és jogtudomány 30/1-2

4 „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam” Alkotmány 1 (1) szakasza megjelent Románia Hivatalos Közlönyének 767/2003-as számában.

későbbiekben találunk rendelkezéseket az anyanyelvhasználat jogára, mégis az Alaptörvény értelmezésében a román nyelv a nemzetállam egyik legerősebb hatalmi jelképe. Regionális és kisebbségi nyelveket hivatalosnak nem ismer el az Alkotmány, bár bizonyos, az anyanyelvhasználatra vonatkozó rendelkezések, előírások léteznek, további jogszabályok (ún. organikus törvények) szabályozzák az anyanyelvhasználat jogát. Ez egyfajta sajátos kettősséget eredményez, amennyiben az Alkotmány (egyes) merev rendelkezéseit az alaptörvény más előírásai alacsonyabb szintű jogszabályok illetve hatósági közigazgatási gyakorlat oldja. Ilyen ellentmondásra vagy következetlenségre utal, hogy miközben a román Kormány aláírta a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, mind a mai napig a Törvényhozás nem ratifikálta.

A 2003-ban elfogadott alkotmánymódosítás nyelvhasználatra vonatkozó előírásait, mint jeleztem a nemzetállam korántsem szimbolikus, alkotmányos koncepciója határozza meg, melyből következnek a román nyelv hivatalosságának kizárólagossága.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy bizonyos további rendelkezések az anyanyelvhasználat jogát is szabályozzák, mégpedig részletesebben, mint ahogyan azt a korábbi 1991-es Alkotmány tette.

Az Alkotmány 6. (1) szakasza előírja, hogy „Az állam elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez”.⁵

Ez, az 1991-es Alkotmányban is szereplő előírás lényegében elismeri, hogy az anyanyelv a nemzeti kisebbségek önazonosságának alapvető eleme és az államnak kötelessége többek között a nyelvi identitás megőrzését, fejlesztését, kifejezését biztosítani.

Hasonlóképpen nem változott azon alkotmányos előírás, melyet az alaptörvény az alapvető emberi, állampolgári jogok katalógusában, a tanuláshoz való jog keretében szabályozza: „Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen anyanyelven oktathassák őket [32 (3) szakasz]. Ez az előírás az oktatás keretében érvényesíthető nyelvi jog két aspektusát szabályozza, nevezetesen egyrészt, hogy a

nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van anyanyelvük elsajátításához, mely fontos eleme nemzeti, nyelvi önazonosságuk megőrzéséhez, másrészt az anyanyelven történő tanítása lényegi eleme az adott kisebbség nemzeti önazonosságának a kifejezéséhez és fejlesztéséhez. Az Alkotmány módosított (újnak tekinthető) rendelkezései az anyanyelvhasználat jogát további három alkotmányos, hatósági szintjén szabályozza.

Ezek a hatósági szintek, a helyi közigazgatás, a dekoncentrált államigazgatás, közszolgáltatás és az igazságszolgáltatás (elsősorban a bíróságok) szervei.

Eszerint a 120 (2) szakasz kimondja, hogy „Azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok aránya jelentős, biztosíthatják az illető nemzeti kisebbség anyanyelvének használatát szóban és írásban, a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatukban, az organikus törvény feltételei között.”

Az idézett alkotmányos előírás szerint az anyanyelvhasználat joga két igazgatási szinten jelenik meg, úgymint helyi a választott közigazgatás és az államigazgatás területi szervei előtt. Mindkét esetben a 2001 évi 215-ös törvény vonatkozó rendelkezései már szabályozták azt, hogy azokban a közigazgatási egységekben, ahol a nemzeti kisebbség részaránya eléri a 20%-ot, ott használatos, szóban és írásban az adott kisebbség nyelve.

Ez valójában a helyi önkormányzati hatóságokra és kevésbé az államigazgatási szervekre utalt.

Az alkotmányos előírás azonban feloldja ezt az egyenlőtlenséget, azáltal, hogy mindkét intézmény-típusra utal.

A közigazgatási nyelvhasználat vonatkozásában történetileg és a nemzetközi összehasonlításban is nagy jelentősége van/volt a százalékarány kérdésének. Ez jelenleg, (hosszas, nem könnyen szerzett politikai megegyezés eredményeként) 20%, a második világháborút követő időszakban elfogadott, de a gyakorlatban sohasem alkalmazott nemzetiségi státútum törvénye 30%-ot irt elő, míg a romániai magyarság képviselői leginkább a 10-15% tartanak kívánatosnak.

5 Az alkotmányból vett idézett magyar nyelvű szövegek forrása: Románia Alkotmánya, Önkormányzati füzetek 4. Önkormányzati Menedzsmentért Alapítvány, Kolozsvár, 2003, 40-94. p.

A helyi közigazgatásban és az államigazgatás területi szervei előtt történő nyelvhasználat joga alapvetően két szempontból fontos.

Egyrészt, a helyi választott testületek keretében használhatóvá válik az adott nemzeti közösség nyelve. Másrészt, ami talán ennél is fontosabb, hogy alkotmányos előírások alapján lehetővé válik az állampolgárok számára, hogy anyanyelvükön kommunikáljanak a hatóságokkal szóban és írásban. A hangsúly a kommunikáción van, ami azt jelenti, hogy a közigazgatási hatóságokhoz, nemcsak anyanyelvükön fordulhatnak, de ezen a nyelven is kell szóban és írásban választ kapniuk.

Ilyen értelemben az alaptörvény előírása összecseng a köztisztviselők, jogállásáról vagy a rendőrök jogállásáról szóló, már korábban hatályba lépett törvények azon előírásaival, mely szerint az adott kisebbség nyelvét ismerő köztisztviselőket, illetve rendőröket is kell alkalmazni.

Valójában ez biztosítja az anyanyelvhasználatot, hiszen amennyiben ez csak egyoldalú lenne, ez nem jelentene tényleges kommunikációs lehetőséget, jogot az állampolgár, és kötelezettséget a hatóság számára.

Semmilyen állampolgári jog nem érvényesülhet, ha nem jár együtt megfelelő kötelezettségekkel a hatóságok részéről. Esetünkben egyfelől a kérelmezés, kérvényezés joga és a válaszadás kötelezettsége jelenik meg, és mindkettő az állampolgár anyanyelvén történik.

Az alaptörvény 128 (2) szakasza szerint: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt, az organikus törvény feltételei között.”

A következő bekezdés szerint: „A (2) bekezdésben előirt jog gyakorlásának módozatait, ideértve a tolmács és fordítások használatát, úgy kell megállapítani, hogy ne akadályozzák az igazságszolgáltatás megfelelő lebonyolítását, és ne okozzanak többletköltségeket az érintetteknek.”

Ez az alkotmányos rendelkezés több szempontból is jelentősnek mondható.

Mindenekelőtt lényeges mentális-mentálitásbeli áttörést jelent, hiszen az igazságszolgáltatásban, szabályozott formában, az anyanyelv használatának a gondolata sem jelent meg az elmúlt fél évszázadban, sem törvényi, még kevésbé alkotmányos szinten.

Másrészt, a módosítás megtett egy rendkívül szükséges alkotmányos értelmezési pontosítást,

amely a román és a külföldi állampolgárok státusa között létezik.

Az előző alkotmányos rendelkezés biztosította a felek számára tolmács útján az anyanyelv használatát, de egyértelműen azokra a külföldi állampolgárokra utal, akik természetesen nem értik a román nyelvet. Következésképpen nem a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek anyanyelv használati jogáról szólt lényegében a rendelkezés. Még ha értelmezés során e kategóriába sorolható lehetett volna azon román állampolgár is, aki nem ismeri a román nyelvet abban a formában nem tekinthető egyértelmű anyanyelv használati jognak. Az alkotmánymódosítás megtette éppen ezt a nagyos is szükséges különbségtételt a külföldi állampolgárok nyelvhasználati és a román állampolgárok bíróság előtti anyanyelv használati joga között, két különböző jogi helyzete minősítve ezeket.

A módosítás valójában két fontos elemet tartalmaz. Az egyik a tolmács és a fordítások használata, ami lényegében a szóban és írásban történő anyanyelvhasználat jogának lehetőségét tartalmazza. A másik előnyös rendelkezés, hogy a tolmács igénybevételének anyagi költségei nem a pereskedő feleket terhelik.

Ez lényegében a pozitív diszkrimináció tipikus esete: azt a személyt, aki nem érti az állam hivatalos nyelvét, vagy egyszerűen anyanyelvén kíván bíróság előtt megszólalni, nem érheti hátrány (még anyagi sem).

Egyébként két különböző helyzetet, illetve jogot kell megkülönböztetünk. Egyrészt azon személy (román állampolgár) jogát, aki nem ismeri, vagy nem tudja magát kifejezni az igazságszolgáltató hatóság előtt, másrészt azt a természetes jogot, hogy a magyar közösségekhez tartozó bármely román állampolgár, ha ismeri is a hivatalos nyelvet, de anyanyelvén szeretné magát kifejezni, jogában áll, hogy ezen a nyelven tegye ezt a bíróságok előtt.

A tolmács és fordítás kifejezések, mint már jeleztük, a mi értelmezésünkben, a szóban és írásban történő „kifejezést”, nyelvhasználatot jelentenek. Az első esetben lényegében a pozitív diszkriminációról, a másik esetben a magyar nyelv „kvázi-hivatalos” jellegének az elismeréséről van szó.

Végezetül az sem elhanyagolható szempont, és értéke az előírásnak, hogy lehetővé válik a méltányosabb igazságszolgáltatás, azáltal, hogy a bíróság előtt bármilyen minőségben megjelenő

magyar személy, pontosabban anyanyelvén, de közvetve a bíróság számára is érthetőbben tudja kifejezni magát.

III. Lehetséges akadályok e jogok alkalmazásában

Az egyik lényeges és lehetséges akadálya az anyanyelvi jogok alkalmazásának a további szabályozás szükségessége. Tekintettel, hogy az alkotmányos előírás elvi jelentőségű szükséges további szabályozás, elsősorban bíróságok megszervezéséről szóló törvény esetében, illetve további törvénymódosítás vagy más alacsonyabb szintű jogszabály elfogadása, ami megfelel az alkotmányos előírásoknak.

A helyi önkormányzatok, illetve az államigazgatás, de az „apparátus” ellenállása, a jogszabályok, számunkra kedvezőtlen értelmezése. Ez olyan körülmények között is fennáll miközben a Köztisztviselők jogállásáról szóló és a helyi autonómiára vonatkozó törvények is előírják a kisebbségek nyelvének ismeretét a köztisztviselők részéről.

Lehetséges akadályként felmerülhet, hogy szükséges lehet (lesz) olyan szakemberek képzése, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, akik mindkét nyelvet, a szaknyelv szintjén, kiválóan ismerik. Ez természetesen többletfeladatokat ró mindazokra a diákokra, oktatókra, akik részt vesznek ebben a képzésben. Másrészt pedig meg

kell teremteni azokat – az elsősorban felsőfokú anyanyelvi intézményeket (ezek egy része már most biztosított) –, ahol ez a képzés folyik.

Végezetül említem, mint lehetséges akadályt, a nemzeti közösség tagjainak esetleges „kényelmességét”, érte ezalatt, hogy adódhat olyan helyzet, amikor magyar nemzetiségű köztisztviselők, közalkalmazottak anyagi vagy ténylegesen kényelmességi szempontból egyszerűbbnek vélik a rutinszerűen kialakított román nyelvű (főként, ha írásbeliségről van szó) eljárást alkalmazni.

Hasonlóképpen a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok juthatnak arra a következtetésre, hogy különböző ügyes-bajos dolgaik hatósági elrendezése, nagyobb sikerrel járhat, amennyiben az eljárást román nyelven kezdeményezik. Az oktatás vonatkozásában előfordulhat olyan állampolgári magatartás, illetve opció, amely kizárólag a diákok túlterheltségét látja (mely egyébként valós pedagógiai és oktatásügyi probléma) a középiskolában, például a magyar nyelv és irodalom középiskolai oktatásában, illetve külön érettségi tantárgyként történő megjelenésében.

A fenti rövid elemzésből kiderül, hogy az Alkotmány szintjén jelentős normatív előrelépést tapasztalhatunk, de e jogok érvényesítéséhez, mindennapi realitásként történő megéléséhez további szabályozásokra, jóhiszemű alkalmazásra, a mentalitás lényeges változásaira, illetve nem utolsósorban a nemzeti közösség tagjainak határozott vállalására van szükség.

